

Słownictwo medyczne w „Dzienniku Urzędowym Królewskiej Regencyi w Poznaniu” (pierwsza połowa XIX wieku)

Alicja Pihan-Kijasowa

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0002-7104-8154

Medical Terminology in “Dziennik Urzędowy Królewskiej Regencyi w Poznaniu” (First Half of the 19th Century)

ABSTRACT: In the preparation of this article, I resorted to the 19th-century official press, namely, to “Dziennik Urzędowy Królewskiej Regencyi w Poznaniu” (Official Journal of the Royal Regency in Poznań). In the article, I concentrate on medical vocabulary recorded in this source. I understand the term *medical vocabulary* comprehensively. It comprises the names of: diseases and their symptoms, means of treating them, names of medicines, medical procedures, institutions providing healthcare and distributing medical supplies, names of patients and persons involved in treatment and healthcare. The vocabulary of the semantic-lexical field recorded in the *Journal* interpreted this way is varied as regards its origin, construction and social

provenance. It contains borrowed names, predominantly from Latin and Greek, possessing the status of medical terms, less often from French; it also includes vernacular vocabulary belonging to the general literary or/and professional-medical language as well as some colloquial items. Some of the excerpted medical terms are one-word designations, but a significant part of them are two- or multi-word names.

The medical terminology recorded attests to the lexical resource which was commonly known and understood at the time since the magazine was intended for a wide audience and was supposed to inform in a communicative way about current problems, including health-related ones.

KEYWORDS: Polish language of the 19th century; Polish language from Wielkopolska; official press in Poznań; medical terminology.

CONFLICT OF INTERESTS STATEMENT: The author declares that there were no conflicts of interest in this study.

AUTHOR’S CONTRIBUTION: The author assumes sole responsibility for: preparing the research concept of the article, the way it is presented, developing the method, collecting and analyzing data, formulating conclusions, and editing the final version of the manuscript.

Słownictwo medyczne w historii polszczyzny było już wielokrotnie poddawane badaniom i opisowi, by przypomnieć dla ilustracji prace takie, jak: Felicji Wysockiej [1980–2013] *Polska terminologia lekarska do roku 1838*, Karina Musiołek-Choińskiego [1986] *Polskie nazwy chorób. Studium z terminologii medycznej*, Moniki Buławy [2019] *Nazwy chorób w gwarach polskich*, Jaromira Jeszkego [1996] *Lecznictwo ludowe w Wielkopolsce w XIX i XX wieku czy współcześnie najaktywniejszej badaczki słownictwa medycznego – Lucyny Agnieszki Jankowiak, autorki wielu tekstów naukowych poświęconych tej tematyce, np.: Słownictwo medyczne Stefana Falimirza, t. 1: Początki polskiej renesansowej terminologii medycznej [Jankowiak 2005], Synonimia w polskiej terminologii medycznej drugiej połowy XIX wieku (na podstawie Słownika terminologii lekarskiej polskiej z 1881 roku) [Jankowiak 2015]*¹.

Materiał badawczy był przez autorów pozyskiwany z zielników, słowników ogólnych i tematycznych języka polskiego, literatury pięknej, tekstów gwarowych. Oglądowi, jak dotąd, nie była poddawana prasa. Dlatego też na potrzeby niniejszego artykułu jako źródło materiału badawczego przyjąłam seryjne wydawnictwo „Dziennik Urzędowy Królewskiej Regencji w Poznaniu” („Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Posen”) z dodatkiem „Publiczny Donosiciel. Dodatek do Dziennika Urzędowego Królewskiej Regencji w Poznaniu” („Deffentlicher Anzeiger. Beilage zu Nr. [...] des Amtsblatts der Königlichen Regierung zu Posen”). „Dziennik Urzędowy” wydawany był oddzielnie dla kilku regencji Państwa Pruskiego, w tym dla Regencji Poznańskiej. Jest to źródło bardzo obszerne, z wersją polskojęzyczną publikowanych tekstów (obok niemieckojęzycznych) ukazujące się przez 60 lat, liczące łącznie (niemiecka i polska wersja językowa) ponad 60 tys. stron druku, z czego teksty polskojęzyczne zajmują ponad 1/3 objętości.

Pierwszy numer „Dziennika Urzędowego” ukazał się 4 czerwca 1816 roku i był realizacją wcześniejszego postanowienia zamieszczonego w *Zbiorze Praw dla Królewsko-Pruskich Państw* z 1811 roku², w którym Fryderyk Wilhelm, król pruski, wydał rozporządzenie, by we wszystkich departamentach regencyjnych Prus ukazywał się dziennik urzędowy z informacjami i dyrektywami dotyczącymi wszystkich aspektów życia poddanych króla. W tym samym rozporządzeniu znalazły się też wytyczne co do rozpowszechniania „Dziennika Urzędowego” i „Publicznego Obwieszcznika”, później w tomach drukowanych nazywanego

1 Tu też obszerna literatura przedmiotu (s. 402–454).

2 *Zbiór Praw* został przedrukowany w pierwszym numerze „Dziennika Urzędowego” z 4 czerwca 1816 roku.

„Publicznym Donosicielem”. Czytamy w nim o obowiązku wręcz powszechnego kupowania, czytania i rozpowszechniania „Dziennika Urzędowego”:

Wszystkie w § 5. Ustawy z dnia 27 Października, tyczące się powszechnego Zbioru Praw, wymienione Zwierzchności i osoby, obowiązane są utrzymywać za opłatą Dziennik Urzędowy Regencyiny, toż samo Karczarze, Gościnni i Szynkarze po Wsiach i Miastach.

[...]

Władze, Sołtysi po Wsiach, i Plebanie obowiązani są mieć o to staranie, ażeby Exempalarze Dziennika Urzędowego punktualnie z najbliższej Poczty były odbierane i Gminy niezwłocznie o nadejściu Numeru zawiadomiane, iżby te bez straty czasu z osnowy jego korzystać mogły. (A 1816/1)³

Miejscowe władze i księża byli zobowiązani do przedstawiania i tłumaczenia ustaw lokalnej społeczności, natomiast rozpowszechnianiem pisma zajmował się Naczelny Urząd Pocztowy w Poznaniu poprzez swoje terenowe placówki oraz indywidualnych dostawców w Departamencie Poznańskim. Pismo ukazywało się w latach 1816–1919, przez dłuższy czas (do 1876 roku) równoległe w dwóch językach: niemieckim i polskim. Po 1876 roku kolejne numery są już w całości niemieckojęzyczne⁴. Wydawane były w poznańskiej Drukarni Nadwornej Wilhelma Deckera i Spółki.

„Dziennik Urzędowy Królewskiej Regencyi w Poznaniu” to nieocenione źródło materiału do badań historycznojęzycznych, zwłaszcza w zakresie leksyki używanej w Wielkopolsce w XIX wieku⁵. Wynika to z poruszanej w nim wielostronnej tematyki – od różnych aspektów życia społecznego, kulturalnego, gospodarczego po zagadnienia wojskowe i polityczne. Każda sprawa dotycząca zarządzanego przez władze pruskie terenu ujęta była w stosowne rozporządzenia, ustawy, dyrektywy, które na bieżąco publikowano w „Dzienniku Urzędowym” i dołączonym do niego „Publicznym Donosicielu”. Znalazły się więc w nim: *Powszechny Zbiór Praw*, statuty towarzystw (np. Towarzystwa zabezpieczenia przeciw szkodom z gradobicia), wykazy szkół w Departamencie Poznańskim wraz ze środkami finansowymi i naturalnymi (zboże, warzywa, owoce) na ich utrzymanie, obwieszczenia o obszarach objętych jakąś chorobą, pochwały i nagrody dla konkretnych osób (np. za udział w gaszeniu pożaru),

3 Przy lokalizacji cytatów z „Dziennika Urzędowego” (skrót A) i „Publicznego Donosiciela” (skrót D) pierwsza liczba oznacza rok wydania pisma, liczba po ukośniku – kolejny numer w danym roczniku. Szerzej zob. przyp. 8.

4 Więcej informacji o źródle patrz: Gucia, Lubierska, Pihan-Kijasowa 2015.

5 Gucia, Pihan-Kijasowa 2016.

darowizny dla instytucji, zwłaszcza dla Kościoła, ogłoszenia o zniesieniu małżeńskiej wspólnoty majątkowej, obwieszczenia o aukcjach, terminach licytacji, zajęciach dóbr, wezwania do stawienia się w urzędzie, listy gończe i spisy włóczęgów wraz z rysopisami, a nawet reklamy [Gucia, Lubierska, Pihan-Kijasowa 2015]. Taka rozpiętość tematyki implikowała bogactwo i różnorodność słownictwa, które w źródle jest odnotowane.

W prezentowanym artykule skupię się na słownictwie medycznym zapisanym w „Dzienniku Urzędowym” i dołączonym do niego „Publicznym Donosicielu”, a więc w urzędowej prasie wielkopolskiej⁶, przy czym do oglądu zakwalifikowałam losowo wybrane numery pisma ukazujące się w pierwszej połowie XIX wieku. Teksty, w których zapisano słownictwo medyczne, są typowe dla ekscerpowanego źródła, jednak przede wszystkim są to obwieszczenia o obszarach objętych daną chorobą. Ponadto odpowiednie nazwy znalazły się, choć mniej licznie, w innych typach tekstów prasowych – w informacjach o sposobach leczenia i instytucjach zajmujących się lecznictwem, w dyrektywach dotyczących organizacji służby zdrowia, w krótkich komentarzach o miejscowych (ludowych) zwyczajach w zakresie lecznictwa, aż po listy gończe, w których zawarto informacje o widocznych objawach chorobowych u osób poszukiwanych. Pozyskany ze źródła materiał pozwala prześledzić zasób słownictwa związanego ze zdrowiem, które pojawiło się w urzędowej prasie wielkopolskiej tego czasu. Pojęcie *słownictwo medyczne* rozumiem szeroko. W jego zakres wchodzi nazwy chorób i ich objawów, sposoby ich leczenia i nazwy środków leczniczych, procedury medyczne, instytucje zajmujące się zdrowiem i dystrybucją środków medycznych, nazwy osób chorujących i nazwy osób zajmujących się leczeniem i opieką zdrowotną, a także połączenia wyrazowe (wyrażenia i zwroty) mieszczące się w tak zakreślonym polu znaczeniowym.

Wchodzący w zakres prezentowanego artykułu wiek XIX był ważnym okresem w tworzeniu i upowszechnianiu nazewnictwa medycznego. Rozpoczęty jeszcze w drugiej połowie XVIII wieku postęp w naukach medycznych „[...] wymagał tworzenia coraz to nowych terminów, które potrafiłyby jak najszczegółowiej oddać znaczenie poszczególnych pojęć w języku polskim” [Zgłobicka 2007: 149]. Także Jankowiak ocenia, że „[w]iek XIX jest jednym z najważniejszych (obok XVI stulecia) okresów w dziejach terminologii medycznej. Jest to czas intensywnych prac różnych ośrodków naukowych nad przygotowaniem nowoczesnej terminologii lekarskiej” [2022: 93]. Oczywiście wypracowywana w ośrodkach akademickich terminologia w medycynie praktycznej nie pojawia się od

6 Wszystkie analizowane numery pisma znajdują się w zasobach Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

razu, a do odmiany potocznej języka wchodzi tylko w części, gdyż tu w znacznej mierze funkcjonują określenia kolokwialne, nierzadko przejęte z medycyny ludowej, rozumiałe także dla niewykształconego odbiorcy. Stanowiący źródło materiału „Dziennik Urzędowy Królewskiej Regencji w Poznaniu” i dołączony do niego „Publiczny Donosiciel” był, jak wcześniej dowodziłam, przeznaczony właśnie dla szerokiego kręgu odbiorców, także ludzi niewykształconych, mieszkańców miast, miasteczek i wsi. Założyć więc można, że „Dziennik Urzędowy” wraz z dodatkiem prezentował słownictwo powszechnie rozumiane, legitymujące się dłuższą tradycją używania, w zakresie nazw medycznych odwołujące się niejednokrotnie do medycyny ludowej. Charakter źródła implikuje więc zasób omawianej leksyki.

Podstawową grupą tak zakreślonego pola leksykalno-semantycznego⁷ są **nazwy chorób i ich objawów** z nadrzędną jednostką leksykalną *choroba* (A 1838/8: 91)⁸. Występuje ona również jako składnik wieloelementowych wyrażeń uszczegółowiających: *powierzchnowa choroba* (A 1822/15: 55), *choroba wewnętrzna* (A 1838/27: 280), *choroba wewnętrzna długotrwała* (A 1842/15: 165), *choroba wewnętrzna gorączkowa* (A 1842/15: 165), *choroba zaraźliwa* (A 1822/6: 54), *choroba zewnętrzna* (A 1842/15: 165), *choroba raptownie pozbawiająca życia* (A 1842/15: 165). Nazwą o charakterze ogólnym, niewskazującą konkretnej jednostki chorobowej, jest również leksem *defekt* ‘wada fizyczna, ułomność’, który został odnotowany w wyrażeniu *defekt wewnętrzny* (A 1822/6: 58).

W tekstach źródłowych przywołano także wiele nazw konkretnych jednostek chorobowych i ich objawów zarówno o charakterze terminologicznym, jak i potocznym. Jednoelementowe nazwy chorób to: *apopleksja* (A 1842/15: 165), *głupowatość* (D 1838/13: 7), *padaczka* (A 1842/15: 65), *paraliż* (A 1842/15: 165), *rak* (D 1838/13: 8), *rana* (D 1842/44: 728), *ruptura* ‘przepuklina’ (A 1822/6: 55), *skaleczenie* (A 1822/6: 55), *suchoty* ‘gruźlica’ (D 1838/13: 8), *świerzb* (A 1838/39: 427) || *świerzba* (A 1838/8: 90), *zranienie* (D 1842/44: 728). Postać wyrażenia przybierają

7 Termin pole leksykalno-semantyczne przyjmuję za: Markowski 1992.

8 Pisownia przytaczanych nazw zgodna ze współczesną ortografią. Jest to podyktowane tym, że w ekscerpowanych źródłach ta sama nazwa często pojawia się wielokrotnie w różnych postaciach ortograficznych, co wynika i z indywidualnych preferencji piszących, i z czasu powstania źródła (obejmują one kilka dziesięcioleci XIX wieku). Przy lokalizacji materiału przykładowego litera A oznacza „Dziennik Urzędowy” („Amtsblatt”), litera D – „Publiczny Donosiciel”, pierwsza liczba to data wydania źródła, po ukośniku numer tomu, po dwukropku strona, na której występuje cytowany przykład. Znaczenia przytaczanych nazw podaję wyjątkowo, tylko w przypadkach mogących budzić wątpliwości. Przy ustalaniu znaczeń, gdy kontekst okazuje się niewystarczający, korzystam z SJPdOr 1959–1969.

następujące nazwy chorób; *choroba umysłowa* (D 1838/13: 7), *choroba umysłu* (D 1838/13: 19), *choroba weneryczna* (A 1838/13: 8), *febra nerwowa* (A 1838/11: 117), *naturalna oспа* (A 1838/18: 185), *pomieszanie zmysłów* (D 1838/13: 7), *otwarta rana* (A 1842/44: 497), *wodna puchlina* (D 1838/13: 8), *wyrzut skórny 'świerzb'* (A 1838/8: 91), *zapalone oczy* (D 1838/7: 130). W tej grupie można też umieścić nazwy związane z ciążą i porodem. W ekscerpowanych źródłach są to: *brzemienność* (A 1842/36: 433), *połóg 'tu: poród'* (A 1842/15: 164), *cięższy połóg* (A 1822/6: 57), *ważny połóg* (A 1822/6: 57), *poród* (A 1842/15: 163) oraz rzadki wśród słownictwa medycznego odnotowanego w „Dzienniku Urzędowym” leksem czasownikowy: *urodzić się* (A 1842/15: 163). Grupa nazw objawów chorób nie jest liczna. Mieszczą się w niej: *ból* (A 1822/6: 63), *pęcherzyk 'objaw świerzb'u* (A 1838/8: 91), *krwotok* (A 1842/15: 165), *strup* (D 1838/4: 78), *świerzbący wyrzut 'objaw świerzb'u* (A 1838/8: 93), *świerzbienie 'objaw świerzb'u* (A 1838/8: 91), *wodowstręt 'objaw wścieklizny'* (A 1842/15: 164).

Sporą grupę tworzą **nazwy osób chorujących**, z nazwami ogólnymi: *chory* (A 1842/39: 453), *cierpiący* (A 1842/44: 497), *pacjent* (A 1822/6: 57), *żądający pomocy* (A 1822/6: 57) oraz nazwami utworzonymi od konkretnych jednostek chorobowych lub procedur medycznych; jednoelementowe: *głuchoniemy* (A 1842/11: 105), *obłąkany* (D 1838/13: 8), *ospowaty* (D 1838/17: 306) oraz wieloelementowe: *chory na umyśle* (D 1842/19: 334), *obłąkany na umyśle* (D 1838/13: 5), *nieuleczalny obłąkany* (D 1838/13: 4), *osoba głupawa od samego dzieciństwa* (D 1838/13: 7), *z rozumu obrany* (D 1838/13: 4), *osoba srodze zbity* (A 1822/6: 54), *uszkodzona osoba* (A 1822/6: 55), *niebezpiecznie raniony* (A 1822/6: 54), *dotknięty świerzbą* (A 1838/8: 93), *świerzbą zarażony* (A 1838/8: 91). Tu też zaliczyć należy nazwę *osoba rodząca* (A 1822/6: 62) i *nie-wiasta w bólach będąca 'kobieta odczuwająca bóle porodowe'* (A 1822/6: 62) oraz określenie wcześniaka – *niedojrzały płód* (D 1842/27: 458).

Liczną grupę stanowią **nazwy osób pracujących na rzecz chorych**. Podstawową jednostką w tej grupie jest leksem *lekarz* (A 1822/6: 56), który częstokroć jest uszczegółowiony dodatkowym elementem: *lekarz praktyczny* (A 1838/27: 280), *aprobowany praktyczny lekarz* (A 1838/8: 88), *lekarz praktykujący* (A 1822/6: 57), *praktyczny lekarz wyznania mojżeszowego* (A 1822/6: 57), *lekarz promowany* (A 1822/6: 58), *lekarz prywatny* (A 1838/9: 98). Określeniem synonimicznym wobec nazwy *lekarz* jest w omawianych źródłach nazwa *fizyk* (A 1822/6: 53), oznaczająca 'lekarza, szczególnie urzędowego lekarza miejskiego lub powiatowego'. Poza terminem *fizyk* w źródłach występuje również dookreślona nazwa *fizyk powiatowy* (A 1838/2: 15). Z nazw o charakterze ogólnym odnotowano również wyrażenie *doktor medycyny* (A 1838/2: 15) oraz *osoba lekarska* (A 1842/39: 453). Kolejne nazwy tej grupy wskazują na konkretną specjalizację

osoby zajmującej się zdrowiem pacjenta. Są to: *akuszer* (A 1842/8: 69), *akuszerka* (A 1838/31: 349) i wyrażenia: *akuszerka okręgowa* (A 1842/18: 207), *akuszerka okręgu wiejskiego* (A 1842/22: 283), następnie: *chirurg* (A 1822/6: 59) i wyrażenia: *chirurg aprobowany* (A 1838/8: 88), *chirurg miejski* (A 1822/6: 54), *chirurg powiatowy* (A 1822/6: 54) oraz *medyko-chirurg niepromowany* (A 1838/27: 280). W źródłach w odniesieniu do chirurga używana jest też nazwa *operator* (A 1842/8: 69). Ponadto odnotowane są nazwy *dentysta* (A 1842/28: 347) i często występująca w źródłach *niewiasta babiśca* ‘akuszerka’ (A 1822/6: 61). Wśród nazw osób pracujących na rzecz zdrowia społeczeństwa pojawiają się też określenia: *aptekarz* (A 1822/6: 60), *radca medycynalny* (A 1838/8: 87) i *radca zdrowia* (A 1842/27: 333). Nielicznie występują jedno- i dwuelementowe określenia nazywające **zawody medyczne**: *aptekarsstwo* (A 1842/10: 102), *babienie* ‘praca w charakterze akuszerki’ (A 1838/36: 395), *akuszerska sztuka* (A 1838/18: 186), *położnicza sztuka* (A 1838/17: 164), *praktyka lekarska* (A 1838/9: 97), *praktyka położnicza* (A 1842/8: 69) i *służba babienia* (A 1822/6: 61).

Osobną grupę stanowią **nazwy procedur medycznych** i działań służących zdrowiu. Są w niej określenia ogólne, często też z członem ukonkretniającym, jak: *badanie* (A 1822/6: 53), *kuracja* (A 1842/39: 454) i zwrot *kurację przedsiębrać* (A 1822/6: 59), *kurowanie* w wyrażeniu *medycynalne kurowanie* (A 1822/6: 57), *leczenie* (A 1822/6: 54) i w zestawieniu *leczenie defektów wewnętrznych* (A 1822/6: 58), *pomoc* (A 1822/6: 55) oraz w wyrażeniach: *pomoc chirurgiczna* (D 1838/13: 11), *pomoc lekarska* (D 1838/13: 11), *pomoc niesiona* (A 1842/44: 497) i w zwrotach *dawać pomoc* (A 1822/6: 62), *szukać pomocy* (A 1822/6: 55) i *odmawiać pomocy* (A 1822/6: 56). Do nazw o charakterze ogólnym należą też: *consilium medicum* (A 1822/6: 56) i wersja spolszczona *konsylium medyczne* (A 1822/6: 59) oraz *konsylium chirurgiczne* (A 1822/6: 59); ponadto: *obdukcja* (A 1822/6: 54), *ogłędy* (A 1822/6: 54), *prezerwacja* ‘prewencja, zapobieganie’ (A 1822/6: 54), *rozeznanie* ‘wywiad lekarski’ (A 1822/6: 56), *usługa* ‘pomoc lekarska’ (A 1822/6: 62), *ogląd ciał zmarłych* (A 1822/6: 53), *do chorego wezwanie* (A 1822/6: 56). Szczegółową procedurę medyczną określa wyrażenie *wyrabianie bólu* ‘sztuczne wywoływanie bólów porodowych’ (A 1822/6: 62). W źródłach znajdziemy też nazwy dokumentów opisujących procedury medyczne i aptekarskie, jak: *instrukcja dla babiścych* (A 1822/6: 62), *przepis lekarza* ‘recepta’ (A 1822/6: 61), *recepta* (A 1822/6: 61), *regulamin medycynalny* (A 1822/6: 60), *zrewidowany aptekarski regulamin* (A 1822/6: 60), *taksa lekarstw* (A 1822/6: 60), *taksa lekarska* (A 1822/6: 65).

Kolejną grupę w omawianym polu leksykalno-semantycznym stanowią **nazwy lekarstw, środków leczniczych i środków opatrunkowych**. Są wśród nich nazwy ogólne: *lek* (D 1838/13: 11), *lekarstwo* (A 1822/6: 61) i nazwy

wieloelementowe w postaci wyrażień: *środek lekarski* (D 1838/13: 11), *pędzące lekarstwo* (A 1822/6: 61), *gwałtownie działające lekarstwo* (A 1822/6: 61). Ponadto w źródle zapisano nazwy konkretnych leków i środków leczniczych: *opiat* (A 1822/6: 61), *drastyczny purganes* ‘lek przeczyszczający’ (A 1822/6: 61), *womityw* ‘środek wymiotny’ (A 1822/6: 61), *pijawka* w wyrażeniach: *węgierska pijawka* (A 1838/6: 48), *niemiecka pijawka lekarzyk* (A 1838/6: 48). Spośród nazw środków opatrunkowych wymieniono tylko: *bandaż* (A 1842/44: 497) i *szarpie* ‘materiał opatrunkowy sporządzony z ręcznie wyskubanych nitek płótna lnia-nego’ (A 1842/44: 497).

Niedużą grupę stanowią **nazwy instytucji pracujących na rzecz zdrowia**. Są to: *apteka* (A 1822/6: 60), *instytut lekarski dla obłąkanych* (D 1838/13: 4), *pro-wincjonalny instytut leczenia chorób z rozumu obranych* (D 1838/13: 4), *instytut położniczy* (A 1842/28: 336), *provincjonalny instytut położniczy* (A 1838/7: 75), *lazaret garnizonowy* ‘szpital wojskowy’ (A 1838/11: 117).

Ostatnią grupę nazw z zakresu leksyki medycznej stanowi **słownictwo okre-ślające efekty różnych zdarzeń medycznych**. Zaliczam tu takie jednostki, jak: *uzdrowienie* (A 1822/6: 55), *wyleczenie* (A 1838/8: 92), *zarażenie* (A 1838/8: 91), *nieuleczoność* (D 1838/13: 7), *śmierć gwałtowna* (A 1842/15: 164), *śmierć naturalna* (A 1842/15: 164), a także: *urodzić się* (A 1842/15: 163) i *umrzeć* (A 1842/15: 164).

Odnutowane w ekscerpowanych numerach „Dziennika Urzędowego Kró-lewskiej Regencji w Poznaniu” wraz z dodatkiem „Publiczny Donosiciel” słow-nictwo wiążące się ze zdrowiem człowieka jest zróżnicowane i pod względem genezy, i budowy, i proveniencji socjalnej. SJPDor notuje prawie wszystkie pre-zentowane wyżej nazwy jednowyrazowe, tak o charakterze terminów medycz-nych – łacińsko-greckich oraz rodzimych – jak i nazw potocznych. Zarejestro-wano więc w słowniku takie nazwy, jak np. (w porządku alfabetycznym): *akuszer*, *apopleksja*, *brzemienność*, *chirurg*, *obdukcja*, *ruptura*, a także: *babienie* czy *glu-powatość*. Słownik nie zarejestrował jedynie leksemu *prezerwacja* oraz wariantu morfologicznego *świerzba* (jest natomiast *świerzb*). Nieco inaczej sytuacja wygląda przy nazwach dwuelementowych, w tym z wyrażeniem przyimkowym. W artykułach hasłowych SJPDor znalazła się spora grupa takich nazw, jednak wiele pozostało poza zapisem słownikowym. Znajdziemy więc, np.: *choroba umysłowa*, *choroba weneryczna*, *choroba wewnętrzna*, *niedojrzały płód*, *obłąkany na umyśle*, *ospa naturalna*, *połóg ciężki*, *pomieszanie zmysłów*, *wodna puchlina*, *wyrzut skórny*, *z rozumu obrany*. Poza notacjami pozostały wyrażenia, np.: *cho-roba powierzchowna*, *chirurg aprobowany*, *dotknięty świerzbą*, *instrukcja dla babiących*, *konsylium medyczne*, *kurowanie medycynalne*, *lazaret garnizonowy*, *lekarstwo pędzące*, *lekarz praktyczny*, *lekarz promowany*, *obłąkany na umyśle*, *osoba lekarska*, *pijawka węgierska*, *purganes drastyczny*, *świerzbący wyrzut*,

w bólach będący. Brak też w SJPDor nazw kilkuelementowych, jak: *aprobowany praktyczny lekarz, instytut lekarski dla obłąkanych, niemiecka pijawka lekarczyk, osoba głupawa od samego dzieciństwa, prowincjonalny instytut położniczy*.

Wśród prezentowanej leksyki znalazły się wyrazy zapożyczone, głównie z łaciny i greki, należące do zasobów terminologii medycznej, właściwe profesjonalistom medycznemu, np.: *apopleksja, apteka, chirurg, doktor medycyny, febra, kuracja, obdukcja, operator, pacjent, paraliż, przerwacja, ruptura*. Pojedyncze zaledwie nazwy wywodzą się z języka francuskiego, jak: *akuszer, dentysta, lazaret*. Znaczna część słownictwa medycznego to jednostki rodzime bądź przyswojone, należące do XIX-wiecznej odmiany ogólnej literackiej i profesjonalnej – medycznej, jak np.: *choroba, padaczka, rak, rana, skaleczenie, suchoty, świerzb*. Ale „Dziennik Urzędowy” odnotował też słownictwo potoczne, powszechnie rozumiane, którym z pewnością mieszkańcy regionu, zwłaszcza warstw niższych, posługiwali się na co dzień, np.: *babienie i służba babienia, głupowatość, nieuleczalnie chory na umyśle, osoba głupawa od samego dzieciństwa, pędzące lekarstwo, pomieszanie zmysłów, wyrabianie bólu, z rozumu obrany*. W ostatniej grupie nazewnictwa potocznego znalazło się sporo określeń, zwłaszcza w odniesieniu do chorób i osób chorujących, które w swoim kilkuelementowym składzie zawierają, oprócz słownictwa medycznego literackiego i potocznego (*babienie, chory, lekarstwo*), także leksemy spoza tego kodu, ukonkretniające dany przypadek chorobowy (*osoba głupawa od samego dzieciństwa*).

Interesujące jest również zagadnienie występujących w źródle ciągów nazw bliskoznacznych. Nie używam terminu *synonimicznych*, w wielu wypadkach bowiem trudno ustalić, nawet biorąc pod uwagę szerszy kontekst, czy mamy do czynienia z faktycznymi nazwami synonimicznymi, czy raczej poszczególne nazwy w danym ciągu określają nieco różniące się warianty danej choroby bądź innego zdarzenia medycznego. W „Dzienniku Urzędowym” i dołączonym do niego „Publicznym Donosicielu” najbogatszy ciąg nazw bliskoznacznych dotyczy chorób psychicznych i różnych niedostatków umysłowych oraz osób tymi chorobami dotkniętych. Odnotowano więc nazwy choroby: *choroba umysłowa, choroba umysłu, głupowatość, pomieszanie zmysłów* i nazwy osób chorujących: *z rozumu obrany, chory na umyśle, nieuleczalnie chory na umyśle, obłąkany, obłąkany na umyśle, osoba głupawa od samego dzieciństwa*.

Nie jesteśmy w stanie ustalić, kto odpowiadał za dobór słownictwa w „Dzienniku Urzędowym” i dodatku „Publiczny Donosiciel”. Wiemy, że pierwotnie wszystkie teksty pisane były w języku niemieckim i dopiero wtórnie tłumaczono je na język polski. Tłumaczy z nazwisk nie znamy, nie podpisywali tłumaczonych przez siebie tekstów. Mając na uwadze konstrukcję pruskiego aparatu administracyjnego, możemy sądzić, że tłumaczeniem zajmowali się specjalnie do tego

zadania zatrudnieni urzędnicy. Mogli to być zarówno Niemcy znający język polski, jak i Polacy pracujący w pruskich urzędach. Kto jednak stał za tłumaczeniem konkretnych tekstów, nie wiemy [por. Pihan-Kijasowa, Gucia 2016: 91–92]. Nie byli to jednak z pewnością wykształceni medycy – nie wskazuje bowiem na to charakter słownictwa medycznego obecnego w źródle. Możemy jedynie powiedzieć, że byli to ludzie, którzy sprawnie posługiwali się ówczesną polszczyzną literacką i odmianą potoczną. Mogli więc język tłumaczeń dostosowywać do możliwości bardzo zróżnicowanych odbiorców.

Prezentowane słownictwo nasuwa jeszcze jedną refleksję. Można je bowiem traktować jako odzwierciedlenie stanu medycyny i wiedzy medycznej wśród ludności Regencji Poznańskiej w pierwszej połowie XIX wieku, pokazuje ono także najistotniejsze problemy zdrowotne, z którymi zmagало się ówczesne społeczeństwo, i aparat państwowy, którego zadaniem było zapobieganie poważnym zdarzeniom także w tej sferze życia.

Bibliografia (wraz ze stosowanymi skrótami)

- Buława Monika (2019), *Nazwy chorób w gwarach polskich*, Kraków.
- Jankowiak Lucyna Agnieszka (2005), *Słownictwo medyczne Stefana Falimirza*, t. 1. Warszawa.
- Jankowiak Lucyna Agnieszka (2015), *Synonimia w polskiej terminologii medycznej drugiej połowy XIX wieku (na podstawie Słownika terminologii lekarskiej polskiej z 1881 roku)*, Warszawa.
- Jankowiak Lucyna Agnieszka (2022), *Udział regionów w tworzeniu polskiej terminologii medycznej drugiej połowy XIX wieku*, „Język Polski”, t. 102, nr 1, s. 93–107.
- Jeszke Jaromir (1996), *Lecznictwo ludowe w Wielkopolsce w XIX i XX wieku. Czynniki i kierunki przemian*, Wrocław.
- Markowski Andrzej (1992), *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*, t. 1–2, Warszawa.
- Musiołek-Choiński Karin (1986), *Polskie nazwy chorób. Studium z terminologii medycznej*, Wrocław.
- Pihan-Kijasowa Alicja, Gucia Dobrosława, Lubierska Joanna (2015), *Dziewiętnastowieczne listy gończe w badaniach nad urzędową polszczyzną wielkopolską*, „Slavia Occidentalis. Lingustica”, t. 72/1, s. 177–187.
- Pihan-Kijasowa Alicja, Gucia Dobrosława (2016), *Dziennik Urzędowy Królewskiej Regencji w Poznaniu z dodatkiem Publiczny Donosiciel jako źródło do badań dziewiętnastowiecznej polszczyzny wielkopolskiej*, w: *W kręgu dawnej polszczyzny*, t. 2, red. Maciej Mączyński i in., Kraków, s. 83–102.

SJPDor – Doroszewski Witold, red. (1958–1969), *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, Warszawa.

Wysocka Felicja (1980–2013), *Polska terminologia lekarska do roku 1838*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

Zgłobicka Renata (2007), *Słownictwo medyczne pierwszej połowy XIX wieku (na podstawie zielnika Józefa Geralda Wyżyckiego)*, w: *Wobec romantyzmu...*, red. Joanna Klausa-Wartacz, Anna Skowron, Karolina Ruta, Tomasz Nakoneczny, Poznań, s. 149–160.

prof. dr hab. Alicja Pihan-Kijasowa (prof. emeritus) – Instytut Filologii Polskiej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; zainteresowania naukowe: historia języka polskiego, szczególnie historia regionalnych odmian polszczyzny i historia leksyki oraz historia nauki polskiej.